

ÉRTÉKEK ÉS MÉRTÉKEK. A SZOCIOLÓGIAI BEAVATKOZÁS, A TUDOMÁNY ÉS A PRÓFÉCIA*

A. Touraine, Z. Hegedüs, F. Dubert, M. Wievorka: La prophétie antinucléaire (Az antinukleáris prófécia). Éditions du Seuil: Collection „Sociologie Permanente”, Párizs, 1980, 374 o.

Hogyan juthatunk el ahhoz a felismeréshez, hogy az atomerőművek fejlesztését ellenzők „antinukleáris harca” csak „nagy szakítások árán” juthat el abba a stádiumba, amikor már mozgalomként definiálhatja magát? Csakis úgy, ha helyesen interpretáljuk azt a tényt, hogy „Sophia, Aline és Jacqueline éppen a vacsora időpontjában távozott.”

Vajon az antinukleáris harc aktivistái hol és milyen alkalomból szervezik meg – afféle ellenállókként – azt az utolsó tüntetést, mely után megtérnek ahhoz a tanhoz, amely lehetővé teszi számukra, hogy „mozgalommá” alakítsák „harcukat”? Ez a történet így kezdődött: „A közösen elköltött vacsora után a csoport tagjai kávéat akartak inni a szomszédos presszóban, kihasználva, hogy a kutatók éppen telefonálni szándékoztak az Antians-ban tartózkodó Z. H.-nak és M. W.-nek...”

Az egyébként jelentéktelen történéseknek ezúttal az a periferikus funkciója, hogy megjelenítsék annak a társadalmi mozgalomnak a megszületését, amely központi jelentőségre tesz majd szert a jövőben.

Az „antinukleáris harcok” kapcsán Touraine és csoportja olyan hosszú lélegzetű munkát visz tovább, amelyet az egyetemisták harcainak az elemzésével kezdtek el. (L. *La voix et le regard* és *Lutte étudiante* 1. és 2. kötet ugyanabban a sorozatban.)

Az irányadó elképzelés ma már jól ismert: a napjainkban zajló társadalmi tiltakozások közül ki kell választanunk azt, amelyik a holnap társadalmának legfontosabb tiltakozó mozgalmává válik, és amely mintegy a munkásmozgalom helyére lépve alkalmas lehet annak a szerepnek betöltésére, hogy alternatív társadalommodellt mutasson fel. A választott tárgy – „a társadalmi mozgalom” sajátosságai – megfelelő elemzési módszer, nevezetesen a „szociológiai beavatkozás” kidolgozását tette szükségessé. Menete a következő: az aktivisták csoportjainak előbb mozgalmuk sokszínűségére kell ráébredniük, majd szociológusok egy csoportjának a jelenlétében, akik a társadalmi mozgalom elméletének odaadó hívei, szembesülniük kell az ügy iránt elkötelezett vagy éppen ellenséges vitapartnerekkel. Bizonyos számú megbeszélés után azt indítványozzák a csoportnak, hogy tegye magáévá a kutatók által javasolt elemzési szempontokat. Ha a csoport hajlik a szociológiai önelemzéshez szükséges „megértésre”, akkor „cselekvési programmá” alakíthatja azokat a hipotézise-

* „Poids et mesures. L'intervention sociologique, la science et la prophétie.” *Sociologie du Travail*, 1980, 4.

ket, amelyeket magáévá tett. Ezzel kezdetét veszi a „permanens szociológia” szakasza, amely az elméleti építkezés szakasza után meghatározza a gyakorlathoz való visszatérés pillanatát, és a szociológiai beavatkozást az aktivisták többi csoportjára is kiterjeszti.

Az 1976-os sztrájkot szervező egyetemistáknál történt „szociológiai beavatkozás” nem győzött meg bennünket sem ennek a módszernek a pótolhatatlanságáról, sem pedig a történeti kutatás vagy a kikérdezés klasszikus módszereivel szembeni fölényéről (L. *Sociologie du Travail*, 1979, 2, 220.) Vajon a tekintetben az *Antinukleáris prófécia* tapasztalata hordoz-e új elemeket?

Összegezzük a forgatókönyvet: Párizsban és Grenoble-ban az aktivisták két csoportja összeül, hogy végiggondolja a korábban vívott harcokat, és dialógust folytasson bizonyos politikai pártok, illetve olyan országos szintű intézmények képviselőivel, akiknek az a megbízatása, hogy kiépítsék a régiók atomenergetikai létesítményeit; továbbá tábornokokkal, akik azért jönnek el, hogy a nukleáris elrettentés stratégiája mellett érveljenek stb. Noha mindkét csoport tagjait felkérték arra, hogy aktivista nézőpontjukat cseréljék fel a szociológus nézőpontjával, csak a párizsi csoport tagjainak sikerült „megtérni”, a grenobleiaknak nem. A végkövetkeztetés pedig ez: az antinukleáris „harcok” minden gyengeségük, szerveződésre való képtelenségük ellenére is magukban hordják a jövő legfontosabb társadalmi mozgalmának a csíráit. Íme a tézis, de vajon milyen bizonyítékokkal lehet alátámasztani? Vajon mennyit érnek a „beavatkozás” eszközrendszerével létrehozott bizonyítékok?

Mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, miben is áll az az eredetiség, amit a „szociológiai beavatkozás” javára szoktak írni. Tulajdonképpen valami egészen rendkívüli dolog, hisz ha jól belegondolunk, szándéka szerint nem több sem kevesebb, mint kis léptékű történelmi kísérlet. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy egyfajta főpróba abban az értelemben, ahogyan a főpróbák hozzátartoznak a színházi fikció rendjéhez, segítve színre vinni az igazi valóság forgatókönyvét (miként 1905 is egyfajta „főpróbája” 1917-nek): újrateremt a múltat és előrejelzi a jövőt. A társadalmi mozgalom szociológus teoretikusa a bábák egészen különleges típusát képviseli, hiszen nem elégszik meg azzal, hogy értékelje a múlt harcait és felvázolja a jövőt néhány múltbéli tendencia extrapolálásával, hanem bele is avatkozik a történelem mimetikusan megjelenített folyamatába, azt javasolva a főszereplőknek, hogy ne úgy képzeljék el e folyamat jövőjét, mint egyes, már megtapasztalt formák továbbélését, hanem minőségileg magasabbrendű formában, amelyet az aktivistáknak eddig még nem volt módjuk kipróbálni, és amelyet egyfajta profetikus főpróbaként tesznek hozzáférhetővé számukra abban a reményben, hogy ők majd mintegy „letesztelik” ezt a „terméket”. Ne féljünk kimondani, mennyire merész vállalkozásról van szó: a társadalmi mozgalmak kísérletező teoretikusa az általa ellenőrzött tér- és időkeretek között elkülöníti a cselekvők egy sajátos mintáját, arra kérve az aktorokat, hogy lépjenek túl önmagukon, és képzeljék el harcukat abban a formában, amivé az a jövőben válhat abban az esetben, ha azoknak az útmutatásoknak megfelelően fejlesztik tovább, amelyeket egyszer csak felfed előttük a teoretikus és amelyeknek igazságértékéhez semmiképp sem fűződhet kétség. Amennyiben az aktivisták hajlandók megszabadulni ellentmondá-

KITEKINTÉS

sos álláspontjuktól annak érdekében, hogy újraelemezzék tevékenységüket és főként, hogy továbbfejlesszék egy új, szintetizáló nézőpontból, valamint azokból az elvekből kiindulva, amelyek mondhatni, robbanásszerűen törtek be a gondolkodásukba, akkor a szociológus elmondhatja, hogy két legyet ütött egy csapásra. Először is igazolta az antinukleáris harcok virtuális szerepét megfogalmazó hipotézisének igazságát; majd mintegy megelőlegezte a történelmet, felfedve az érdekeltek előtt, melyik irányban kell haladniuk félelem és kitérők nélkül.

S nem elég, hogy a szociológiai beavatkozás célja az, hogy valamilyen kísérleti célokat szolgáló helyiségben egy kontroll-csoporttal egy folyamat keretében eljátszassa a történelmet, megvilágítandó és tudatosítandó annak értelmét, hogy aztán a későbbiekben meg is valósítsák azt az igazi történelemben; ráadásul e cél érdekében részint fogalmi jellegű, részint gyakorlati természetű segédtereket is igénybe kell venni. Ezen azt értjük, hogy a történelmet igen különböző módon lehet megragadni. Nem számítva azt az eljárást, amelynek során tárgyi emlékekből és dokumentumokból kiindulva fejtik meg a történelmet, létezik az elbeszélés és a színrevitel, amely arra korlátozódik, hogy a narrátor, illetve a színészek segítségével megjelenítse azt, amit az igazi főszereplők tettek és átéltek. A „szociológiai beavatkozás” teljesen más. Olyan mimézis, illetve narráció, amelynek narrátorai és szereplői a történelmi szereplők maguk. A darabnak, amit eljátszanak, nem tanulták meg a szerepeit, hanem újraélik és újra kitalálják. Sőt, nemcsak arra ösztönzik őket, hogy a jelenben védjék meg szerepüket valódi ellenfeleikkel szemben (Kommunista Párt, Elektromos Művek, Atomenergetikai Felügyelőség, illetve a Munkavédelmi Minisztérium stratégiái), hanem arra is, hogy egyúttal a jövőt is formálják. Vagyis a beavatkozás eszköztárában könnyű felismernünk a csoportdinamika néhány fő alkotóelemét: egyfelől vannak főszereplők, akik a saját drámájukat játsszák az igazi ellenfeleikkel és szövetségeseikkel szemben, de ezúttal tetteiket elbeszélik, ahelyett hogy véghezvinnék, másfelől vannak elemző szociológusok, akik előhívják és figyelemmel kísérik a *katarziszokat*, majd az átélt konfliktusok jelentését értelmezve olyan célokat javasolnak, amelyek alkalmasak arra, hogy az összes aktort és kölcsönös kapcsolataikat magasabb szintű egyensúlyi állapotba juttassák.

Innen fakad az a kérdés, amelyet fel lehet tenni a „szociológiai beavatkozással” kapcsolatban: Mit ér az, ha egy analitikus módszert, amely az egyén vagy az egyének közötti történések (elméleti és/vagy gyakorlati) feldolgozására alkalmas, olyan anyagra alkalmazunk, amelyet a valódi történelemből emeltünk ki? E kérdést többféle módon is felbonthatjuk. Például: Hogyan választódott ki a kísérlet tárgyát képező csoportokban az aktivistákból álló minta, avagy mit mondhatunk e minta reprezentativitásáról? Ez igen fontos kérdés, mert az *in vivo* megfigyelt minta szintjén zajló ilyen-olyan történéseket az elemzők az antinukleáris harcok valóságos történetének mimetikus megjelenítéseként mutatják be, lett légyen szó akár a korábbi harcok történetéről, akár a jövőbeli eseményeket megelőlegező történésekről.

És persze az sem elég, ha szerencsés esetben a minta valóban reprezentálja a tömegeket, illetve a többi aktivistát. Még az is szükséges, hogy a mintákba

bekerültek olyan feltételek közé helyezték, hogy együttlétük ne korlátozódjék különféle érvek és a korábbi harcok megvitatására, illetőleg az atomenergiaellenesség lehetséges jövőjének a megtárgyalására, hiszen így csupán az egykori háborús ellenfelek között a pokolban lefolytatott dialógusokra emlékeztető párbeszédnek jöhetnének létre, vagy olyan pauzák, amelyek azokhoz a XVIII. századi háborúk során tartott fogadásokhoz lennének hasonlatosak, melyek alkalmával az ellenséges csapatok tábornokai kölcsönösen vendégül látták egymást az ütközetek előtt. Épp ellenkezőleg: arra van szükség, hogy a harcok főszereplői a csapat mikrotörténetével megegyező keretek közepette meséljék el és éljék át újra a múlt eseményeit, előre elképzelve a jövőbeli vitákat, szakításokat, illetve a jövőbeli feladatvállalásokat.

Innen azok a módszerek, amelyeket a szociológia a pszichoanalízis eszköztárából kölcsönöz. A szociológusok látják el az analitikus szerepét, jelenlétükkel biztosítva annak a kényszernek és követelménynek az érvényesülését, amelyhez képest a résztvevőknek meg kell határozniuk önmagukat. De a hasonlóságok kevésbé fontosak, mint a különbségek: itt nem érzelmi hatások kiváltásáról van szó, nem a vágyaknak az analitikusra való átviteléről, hanem új elgondolások megszületésének elősegítéséről, a szociológus nézőpontjához való „megtérésről”. A szociológus a maga részéről viszont szüntelenül azon fáradozik, hogy a csoport a szavait és a tetteit a múlt és a jövő történelmének jeleiként értelmezze: különös analitikus az ilyen, hisz egyfelől önmagán is erőt kell vennie, hogy elkerülje a csoport képzetével való azonosulást; másfelől ahhoz, hogy a csoport „megtérése” (szublimációja?) sikeres legyen, mindenekelőtt a saját magán végrehajtott szublimációnak kell sikeresnek lennie.

Ha megértjük a beavatkozási eljárás eredetiségét (amely közelebb áll a pszichoterápiához, mint a pusztán analitikus meghallgatáshoz), azonnal felmérhetjük a kockázatait is. E kockázatokat a következő lapos kérdésben foglalhatjuk össze: vajon Alain Touraine elmondhatja-e magáról, hogy ő a szociológia Charcot-ja vagy Freudja?

Ezzel azt akarom kérdezni, vajon a szociológiai beavatkozás sugallatára jön-e létre a szociológiai „megtérés”, úgy, mint a hisztériás krízis (pontosabban fordulópont) azoknál a betegeknél, akik a tudós és mágus Charcot köré gyűltek, vagy ezt a megtérést inkább magának a valóságnak a felfedezése váltja ki, melyhez persze szükség van a tiszteletet keltő mesteri tudásra és a freudi analízis körültekintő óvatosságára. Semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy a „szociológiai beavatkozás” hatásokat vált ki. A kérdés csak az, hogy olyanokat-e, mint amilyenekben a módszer felfedezője hisz.

Vajon megfelelő figyelmet fordítottak-e a mintacsoport reprezentativitására? Természetesen ettől függ, milyen mértékben adhatunk hitelt a csoportok által végzett munkának. Ebből a szempontból elővigyázatosan jártak el: nem egy csoportot hoztak létre, hanem kettőt, és a párizsi csoport, mely aktívabban vett részt az általános kérdések körül forgó vitákban, különbözött a grenoble-i csoporttól, amely közelebb állt a tragikus végű malville-i tüntetéshez. Nem tudhatjuk, elégségesek-e ezek a garanciák, illetve hogy kizárólag a két figyelembe vett dimenzió a fontos. Valójában, miként ezt a két, alább követ-

kező alkalmi idézet is mutatja, a szerzők értésünkre adják, hogy számukra a reprezentativitás problémája nem a megszokott módon vetődik fel:

Mint olvashatjuk, a csoportokban részt vevő aktivisták „tudatában vannak annak, hogy a többi aktivistát is képviselik, sőt, tágabban azt a populációt, amelynek a nevében cselekszenek”. Végül is könnyen meglehet, hogy amikor tevékeny kisebbségeket, instabil és dinamikus tömegmozgalmakat tanulmányozunk, értelmetlen dolog lenne mérni azt, aminek a „súlyát” nem a számossága adja, hanem az, hogy egy bizonyos erőter része. Mintha azt mondanánk, hogy ha néhány szakszervezeti harcossal felveszünk egy-két kérdőívet, akkor előre láthatjuk már a munkásmozgalom lehetséges fejlődését. Persze ez bizonyos feltételek esetén igaz, de nem mindig. Az aktivisták viszonya a tömegekhez már önmagában is problematikus lehet, és az sem magától értetődő, hogy amikor arra buzdítunk néhány aktivistát, hogy a tömegek és az aktivisták összessége nevében beszéljen, akkor majd valóban a többiekre is érvényes módon beszél.

Erre az ellenvetésre a szerzők azt válaszolják – legalábbis számukra ezt implikálja az az okfejtés, hogy az értelmezés a különböző szinteken létrejött artikulációkból születik meg: lehetséges, hogy a minta csak részlegesen reprezentálja az aktivisták összességét (első szint); ez azonban nem akadályozza annak, hogy a mintában részt vevők „tudatosan” beszéljenek az összesség nevében (második szint); és végül, ha a minta hiányosságai tévútra viszik azokat az ítéleteket, amelyeket a mintában részt vevők a helyzet egészéről az összesség nevében megfogalmaznak, akkor még mindig ott a szociológus, hogy észrevegye a félrecsúsztást és felfedje annak mélyebb értelmét (harmadik szint). Így legalábbis számunkra szükségesnek látszik, hogy megértsük, milyen fogadtatásra leltek a kutatóknál azok a fenntartások, amelyeket a párizsi csoport egyik tagja fogalmazott meg a csoport reprezentativitását illetően: „szerintem a csoport lényegében csak olyan környezetvédőkből állt össze, akik különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak a politikai kritikának, illetve olyan CFDT-tagokból, akik közelebb állnak az antinukleáris mozgalomhoz”. Ilyen körülmények között semmi meglepő nincs abban, hogy a csoport könnyen elfogadta: a szakszervezeti aktivisták és környezetvédők – azaz az antinukleáris eszmére leginkább érzékeny két csoport – egyetértésre juthatnak a közös politikai terv meghatározásában. Ám aktivistánk szerint semmi sem bizonyítja, hogy a csoportba bekerült környezetvédők és szakszervezeti aktivisták a szervezetükben dominánsan megfogalmazott véleményeket képviselnék.

Az olvasó értetlenül áll azzal szemben, ahogyan a kutatók ehhez a fenntartáshoz viszonyultak: ahelyett, hogy kétségbe vonnák mindazon következtetések érvényét, amelyekhez a csoport eljutott, szerintük „e fenntartást” pozitív megnyilatkozásként értékelhetjük, hiszen konkrétan meghatározza azt a helyet, ahol a mozgalmat létre lehet és létre kell hozni. Ez a meghatározás nyilvánvalóvá teszi, hogy a reprezentativitás követelménye teljességgel másodlagos az értelmezés képességéhez, azaz ama képességhez képest, amelynek egyedüli birtokosa a szociológus. Tehát az értelmezés státusza a lényeges, és ezen rögtön el kell gondolkodjunk.

E ponton a társadalmi mozgalmak elmélete s a beavatkozás, illetve a megértés szervezeti keretei nagyon finoman egymásba fonódnak. Touraine szerint egy társadalmi mozgalom úgy határozható meg, mint bizonyos társadalmi cselekvők összekapcsolódása, akik egyértelműen tisztában vannak saját identitásukkal, ellenfelük identitásával és azzal a közös térrel, ahol az összeütközés létrejön. Ha nem beszélhetünk munkásöntudatról, ha az ellenfelet sem azonosítják egyértelműen, ha a fenyegetett pozíciók védelme feltétlen elsőbbséget élvez a pozitív terv kidolgozásával szemben; akkor olyan különféle harcokkal állunk szemben, amelyek – miként valamilyen kontinuum részei – alacsonyabb szintű, tökéletlen, netán fokozatosan degradálódott megjelenései a legfejlettebb, leggazdagabb, legdifferenciáltabb szakaszt képező társadalmi mozgalmaknak.

Honnan ismerhetjük majd fel, hogy ezek a részleges, zűrzavaros harcok, illetve az antinukleáris harcok aktivistái magukban hordják a tökéletes társadalmi mozgalmat, azaz hordozói a jövő központi társadalmi vitájának? Tulajdonképpen a „beavatkozások érdekében létrehozott csoportok” aktivistái válszólnak a szociológusoktól származó felszólításra, és ehhez képest kell meghatározniuk önmagukat.

Talán nem könnyű megérteni, mi a jelentése a cselekvők és a kutatók közötti viszonynak. A legkevesebb, amit mondhatunk erről, az, hogy ez a viszony kétértelmű. A párizsi csoport sikeresen „megtért” (azokkal a fenntartásokkal, amelyeket fentebb idéztünk a reprezentativitás kapcsán). A szociológus arra következtet, hogy még ha lehetetlen is megmondanunk, hogy az antinukleáris küzdelem továbbfejlődik-e, vagy szétesik, „azt mindenesetre már ma is tudhatjuk, milyen természetű az a társadalmi mozgalom, mely virtuálisan jelen van az antinukleáris küzdelemben, ugyanis a csoport (...) felismerte, hogy a harc (...), amelyet a nukleáris hatalom birtoklói ellen folytat, egyben az a terep, ahol a környezetvédőknek és a szakszervezeti aktivistáknak (...) össze kellett fogniuk és együtt kellett megtanulniuk, hogyan építsék fel a demokratikus tiltakozás új mozgalmát”. Minthogy a csoport „elismeri” a szociológus értelmezésének az érvényességét, elmondható, hogy ezek a harcok „virtuálisan” egy teljes értékű társadalmi mozgalmat hordoznak.

Tegyük fel, hogy így van. Hogy a grenoble-i csoportnak nem sikerült a „megtérés”? Ezt a kudarcot nem úgy fogják fel, mint a bizonyítás hiányosságát, ellenkezőleg: annak a hipotézisnek a pozitív megerősítését látják benne, hogy a küzdelemben virtuálisan jelen van egy társadalmi mozgalom, ugyanúgy, mint a párizsi csoport sikeres megtérésében. Hogy ezt megtehessék, a grenoble-i csoporttal történeteket „elfordulásként” értékelték, azaz a társadalmi mozgalmak elméletének keretei között a grenoble-i csapat útját nem rendellenességként, szabálytalanságként, hanem a társadalmi mozgalmak pontos ellentettjeként értékelték. Mivel megbénította őket a cselekvésképtelenség érzése, a grenoble-iak nem rendelkeztek olyan énképpel, mely cselekvők csoportjaként definiálta volna őket, s azzal sem voltak tisztában, ki az ellenfél, akivel küzdeni kell, illetve, hogy harcuknak mi a végső tétje. „A malville-i csoport eredményei nem magyarázhatók meg egy olyan rejtett mozgalom feltételezé-

KITEKINTÉS

se nélkül, amelynek hiányában a küzdelem szétesne, ellentétébe csapna át vagy önmagát rombolná le.”

Olyan rendszerben, ahol mindennek előre megvan a helye és amely mindenre képes választ adni, tulajdonképpen nem látható, melyik társadalmi jelenséget ne lehetne megmagyarázni annak a hipotézisnek a segítségével, amely a jelenséget egy tényleges társadalmi mozgalomhoz fűződő viszonyával vagy éppen e viszony hiányával magyarázza. Ez az eredménye annak, ha valaki túl sokat akar bizonyítani... Egy más helyen, összehasonlítva az 1976-os egyetemi küzdelmet az antinukleáris harccal, Touraine ezt írja: „Megfigyelve az egyetemisták harcát, felfedezhettük benne egy lehetséges társadalmi mozgalom előjeleit, de látnunk kellett, hogy ha 1968-ban létezett is ez a mozgalom, megjelenése később egyre irreálisabb lett.” Innen ered az a gondolat is, hogy az egyetemisták harca nem arra rendeltetett, hogy a jövő központi társadalmi mozgalmává váljék. Számunkra úgy tűnik, hogy ezek az elemzések kétértelműek, túl könnyedén oszcillálnak a lehetséges és a virtuális fogalma között, sőt, a valószínűség és a kellés fogalma között is. Ha a touraine-i elmélet segítségével vizsgáljuk az egyetemista, az antinukleáris, a munkás-, a feminista vagy a regionális harcokat, mindig mód van arra, hogy felsoroljuk azokat a feltételeket, amelyeknek e harcoknak eleget kell tenniük ahhoz, hogy társadalmi mozgalmakká fejlődjenek. Ilyen értelemben ezek mindegyike virtuális társadalmi mozgalom, és a „szociológiai beavatkozás” impozáns eszköztárára nincs is szüksége annak, aki ragaszkodik az ilyen állításhoz, amely – mindent összevéve – meglehetősen tautologikus abban a rendszerben, amelyben megfogalmazódik. Elég azt feltételezni, hogy a mozgalom minden harc és társadalmi konfliktus ideális formája. A fentebb idézett részben Touraine ezzel az érdekes megfogalmazással él: „Ma még nem tudjuk megmondani, hogy az antinukleáris harc valójában (...) képes-e továbbfejlődni vagy ellenkezőleg, menthetetlenül szétesik. De még ha nem tudunk is megfogalmazni történeti ítéletet, előrebocsáthatunk egy tisztán szociológiai állítást. Azt már most is tudjuk, hogy milyen természetű az antinukleáris harcban virtuálisan jelenlévő társadalmi mozgalom... stb.”

Ennek a „virtuális” kifejezésnek a használata zavaró, különösképpen, ha a történeti és a szociológiai szembeállításában használják. Mondjuk ki nyíltan, milyen érdekünk fűződik ahhoz, hogy megtudjuk, az antinukleáris harc magában hordozza-e virtuálisan a jövő legfontosabb társadalmi mozgalmát vagy sem, ha ez a mozgalom soha sem valósul meg. Van-e egyáltalán értelme ennek az elgondolásnak?

Sőt, menjünk még messzebb: amennyiben a párizsi csoportnak sem sikerült volna a számára javasolt „megtérés”, semmi kétségünk sem lehetne afelől, hogy a csoporttagok közti kapcsolatok sajátosságait éppúgy interpretálták volna, mint a grenoble-iak esetében, azaz mint a virtuális társadalmi mozgalom hipotézisének alátámasztására alkalmas pozitív bizonyítékot. Ellenben ennek ellenkezője, azaz a mozgalom részleges szétesése, hanyatlása stb. szintén csak a mozgalom virtuális létéhez képest nyer értelmet (akárcsak a fénytáncban, ahol a virtuális sugarak a valóságos sugarak látszólagos és illuzórikus meghosszabbításai). És vehetünk annyi csoportot, amennyit csak akarunk, hiszen

a megannyi sikertelen „megtérést” mi sem könnyebb, mint egyszerűen „elfordulásként” interpretálni. Touraine fenntarthatná azt a folyton hangoztatott tézist, miszerint az antinukleáris mozgalom a jövő legfontosabb mozgalma, még akkor is, ha annak a történelmi valószínűségét, hogy ez így lesz, semmivel sem tudjuk alátámasztani. Egyértelműen kimondom: ez a meggyőződés nem azokon a tapasztalatokon nyugszik, amelyekhez a kutató a beavatkozás folyamán jutott, hanem azokon az adatokon, amelyekre művének elején hivatkozik és azon az elméleti kereten, amelyben ezeket elhelyezi. A szerző lényegében azt állítja, hogy a maghasadáson alapuló villamosenergia termelése a következő században mozgósítani fogja az anyagi tőkék és szellemi erőfeszítések jelentős részét, és azok a nagy apparátusok, amelyek a gyakorlat eme formája révén jönnek majd létre, láthatóvá teszik és egyben felgyorsítják az ipari társadalomnak abba a posztindusztriális társadalomba való átnövését, amelyben a társadalmi igények manipulálása elsőbbséget élvez majd a munkamegosztás megszervezésével szemben.

Azon túl, hogy Touraine meg van győződve arról, hogy az energiatermelés problémája egyre fontosabb lesz, nem látom be, miért kellene úgy gondolnunk, hogy valamennyi harc közül, amely virtuális társadalmi mozgalom hordozója (márpedig valamennyi harc az is – hisz ez a touraine-i rendszer lényegéből következik), éppen az antinukleáris harc rendeltetett arra, hogy központi jelentőségű küzdelemmő váljon. A szociológiai beavatkozás éppúgy nem mond többet erről, mint az 1976-os egyetemi harc esetében.

Lépünk tovább! Minthogy az antinukleáris harc kapcsán Touraine már részben felfedte kártyáit, előre tudja, mi az, amit a még el nem végzett elemzések, nevezetesen a munkásharcok, a feminista és a regionális küzdelmek elemzése során már nem fedezhet fel. Már nem fogalmazhat meg próféciaát más jövőbeli, központi jelentőségű mozgalmakról, és kérdés, hogyan is interpretálhatna egyes, esetleg sikeres „megtéréseket”: Mit is bizonyíthatnának ezek, hacsak azt nem, amit a párizsi csoport esete is igazolt, nevezetesen, hogy a szociológiai megtérésekből nem következik automatikusan az elgondolás történelmi megvalósulása?

S ez még nem minden. Kérdéseket szeretnék feltenni a kutató (a „megtérés” előmozdításával megbízott „agitátor”) és a csoport között fennálló bensőséges kapcsolatot illetően. Fentebb már feltettük azt a kérdést, elképzelhető lenne-e, hogy valami mást fedezzünk fel (vagy éppen ne fedezzünk fel), mint egy mozgalom virtuális (vagy „lehetséges” vagy „lehetetlen” vagy „rejtett”) jelenlétét valamely harcban. Ezúttal csupán azt a problémát járják körül, hogy milyen teljesítményt fejt ki a kérdező, és mi a hatása azoknak a személyes képességeknek, amelyeket a beavatkozások során mozgósít (ez egyébként, őszintén szólva, közös problémája valamennyi kutatási módszernek, hisz mindegyik annyit ér, amennyit a kérdezők érnek.) Ez úgyszólván a malville-i csoport szociológus agitátorával kapcsolatban kimondott, rossz értelemben elfogult ítélet ültetett bolhát a fülünkbe. A szöveg azt sugallja, hogy a csoport megtérése azért nem sikerült, mert a kutató sem tudott „megtérni”, illetve megszabadulni a harcosok ügye iránti túlzott elfogultságától. Bármiről legyen is szó, a távolságtartásra való képesség hiányáról, avagy éppen ellenkezőleg,

KITEKINTÉS

virtuozitásról és vonzerőről, ki tudná megmondani, hogy a végső eredményből, ami lehet „megtérés” vagy éppen „kitérés”, mekkora az agitátor személyes részesedése és mekkora a része annak a társadalmi folyamatnak, amelynek a kutatók feltételezése szerint a csoport keretei között mikroszinten is le kell zajlania. E kérdésből a következő is fakadhat: tegyük fel – de ennek ellenzője éppúgy lehetséges –, mindkét kísérlet „kitéréssel” végződik anélkül, hogy azt mondhatnánk (vagy éppenhogy okkal mondhatnánk), ezek az eredmények arra vezethetők vissza, hogy nem voltak eléggé objektívak az agitátorok. Vajon mit változtatna mindez az interpretációs lehetőségeken, és vajon milyen mérési módszerrel győződhetnénk meg e homályos feltételezés érvényességéről?

E kérdések kivétel nélkül lényeges pontokat érintenek, sőt, talán még azt is mondhatjuk, hogy alapvetően problematikussá teszik számunkra a javasolt módszer értékét, illetve az ennek alapján született eredmények érvényességét. Ezt a kijelentést ellensúlyozni kell egy másikkal, ami körülbelül így összegezhető: a szociológiai beavatkozás elvitathatatlanul hat az ismeretekre, ugyanakkor ezeknek az ismereteknek a státusza túlságosan intuitív és nehezen kontrollálható természetük miatt igencsak kétértelmű. Ugyanakkor a legelemibb szinten (ami azonban nem jelent másodlagos szintet) a módszer másként meg nem szerezhető eredményekkel szolgál. Egy dolog egymás után kikérdezni az aktivistákat társaikkal és ellenfeleikkel szembeni attitűdjeikről, és egészen más dolog olyan helyzetben rábírní őket csoportos cselekvésre, amikor vitapartnereikkel állnak szemben. Sőt mi több, ezen a módon egészen váratlan eredményekhez is juthatunk, amit egyfelől az példáz, mennyire meglepődtek a kutatók, hogy milyen fordulatot vett a vita, mikor az aktivisták katonatisztekkel kerültek szembe, másfelől az is, hogy ez az esemény döntő hatású új ismereteket eredményezett.

Általában véve a kutatók által kivételesen intenzív munkával felhalmozott információk jelentős része csak részben helyettesíthető a klasszikus módszerekkel gyűjtötttel. De minden módszer magában rejti saját korlátait, és ha a klasszikus vizsgálatok esetében az események túlon túl bőséges részleteinek felsorolása ki is meríti időnként az olvasót, a szociológiai beavatkozás esetében nem a történet apró és éppen jelentéktelensége miatt oly bőségesen előforduló eseményei fárasztják el az olvasót, hanem ezeknek az eseményeknek a járulékos elemei, nevezetesen a csoport életének olyan apró drámái, mint amelyenről eme írás elején is szó esett. Ugyanakkor paradox módon a könyvben éppen ezeket ábrázolják a döntő fontosságú történeti fordulatokat helyettesítő történésekként.

Mikor eljön az általános értékelés ideje, továbbra is mód lenne arra, hogy véleményünket egyfajta kettős könyvelés formájában fogalmazzuk meg, de ezzel csak kitérnénk a dolog érdemi része elől. A kérdés az, hogy végül is e vállalkozásból kizárólag azt értékeljük-e, ami összevethető a klasszikus módszerek eredményeivel, a módszer javára írva az így kapott információk és ismeretek eredetiségét, pótolhatatlan jellegét; vagy ellenkezőleg, szóvá tehetjük-e a bizonyítási eljárás hiányosságait, amelyek főként akkor teszik bizalmatlanná az olvasót, mikor az eljárásról kiderül, hogy mindig pozitív eredményt ad,

hisz negatív eredmény *per definitionem* nem is születethet. Az így ellenőrzött ismereteknek az az ára, hogy érvényességük olyan arányban csökken, amilyen mértékben magátólérthetőségük nő. De a szociológiai beavatkozás által kiváltott csodálat (és aggodalom) nem eredeztethető pusztán az előnyök és hátrányok alapján megvont mérlegből. A „szociológiai beavatkozás” valóban felforgató erejű reakció (mármint a szociológiai tradícióhoz viszonyítva) arra a problémára, amelyet – bármit tegyünk is – nem tudunk meghaladni. Arról a kapcsolatról van szó, ami az értelmiségi beszédmód és a társadalmi mozgalom közt jön létre. A kérdés – ha úgy tetszik – az, milyen finom módosulásokon kell átesnie a tudós vagy tudományos érvelésnek, ha mindenképp el akarja fogadtatni magát valamely tömegmozgalommal. El kell viselnünk azt a megrázkódtatást, amivel a touraine-i felforgató tevékenység jár: az antinukleáris prófécia nem külsődlegesen tanulmányozandó tárgy a szociológus számára, amelynek irracionális profetikus vonása eltűnik annál a világosságnál, amit a róla való tudás jelent, helyt adva a racionális, laikus s egyben tudományos kategóriáknak. Ez az eljárás maga is profetikus, és azt jelzi, hogy a valóságos harcok profetikus jellegűek. Ez a profetikus invokáció Touraine szerint nem más, mint a társadalmi mozgalmak szociológiai elemzése. Végző soron a szociológiai beavatkozás olyan tudományos elemzési módszer, amelynek segítségével a próféták (a szociológusok) hírt adhatnak az aktivistáknak arról, amit eddig nem tudhattak, nevezetesen, hogy az ő harcaik is profetikusak.

A profetikus invokáció bonyolult folyamatában azonban gyenge láncszemeket, sőt, egy sor veszélyes és nehezen kontrollálható minőségi ugrást is felfedezhetünk. Először is rögtön rákérdezhetünk arra, hogy az aktivistákból és partnereikből szerveződő, sajátos mikrokozmoszt alkotó csoport életének mennyi apró drámája milyen alapon fogható fel „életnagyságú” történelmi események előjeleként. Másodsor, még ha elfogadjuk is, hogy a mintacsoport diszkurzív élete ténylegesen analóg a történelemmel, és hűen visszatükrözi azt, akkor is megmarad a probléma, hogy nehéz áttérni a gondolkodásról a cselekvésre: abból, hogy a csoport egy társadalmi mozgalom negatív lenyomata, egyáltalán nem következik, hogy a társadalmi mozgalom létre is fog jönni. Azonban éppen ebben áll a módszer lényege és a legmélyebb értelemben vett eredetisége: hogy a prófécia megvalósuljon és a tudásból tett legyen, a szociológus, aki a jövőt megelőlegző ismeretek birtokosa, szeretné megtalálni azokat az eszközöket, melyekkel aktívan hozzájárulhatna jóslatai beteljesüléséhez. A „permanens szociológia” stádiuma éppen az a stádium, amelynek során az időközben saját küzdelmeik szociológusaivá lett aktivisták a tevékenységükről készült szociológiai elemzésük alapján kísérlik meg továbbvinni harcukat.

Így bemutatva, tudomány és prófécia összefonódása kevésbé tűnik majd felforgató jellegűnek. Vajon nem törekedett-e már Marx is arra, hogy tanainak terjesztésével napról napra tegyen valamit a forradalomért? Azért a forradalomért, amely számára elkerülhetetlennek és ugyanakkor mégis előreláthatatlannak tűnt, és amelynek szükségszerűen el kellett jönnie azoknak az ádáz harcoknak az eredményeként, amelyeknek a formáját újra meg újra ki kellett találni.